

Ergenlerde Benlik Kavramı ve Ana-Baba-Öğretmen Tutumları

Ersin ALTINTAŞ*

ÖZET

Ergenlik çocuklukla yetişkinlik arasında bir geçiş dönemidir. Bu dönemde hızlı bedensel, ruhsal ve toplumsal değişimler olmaktadır. Bu makalede, ergenin kendisindeki değişimleri nasıl algıladığı, benlik kavramını nasıl oluşturduğu, olumlu bir benlik kavramı gelişimi için, olumlu ve olumsuz ana-baba ve öğretmen tutumlarının neler olduğu incelenmiştir.

RESUME

L'adolescence est une periode de transition entre l'enfance et l'age adulte. Au cours de cette periode se produisent des transformations physiques psychiques et sociales rapides. Cet article vise a étudier comment l'adolescent perçoit les transformations se produisant chez lui, comment il construit son concept de soi comment doivent être les attitudes positives et negatives des parents et des éducateurs pour le bon développement d'un concept de soi, lui-même positif.

Adolescens (Ergen) kavramı latince "Adolescere" fiilinden türetilmiştir. Bu dönem çocuklukla yetişkinlik arasındaki olgunlaşmayı, gelişmeyi ve süreci ifade eden geçiş dönemidir. Hangi yaşlarda başlayıp hangi yaşlarda bittiği, kültürlere ve toplumlara göre değişmekle birlikte, yaklaşık olarak kızlarda 10-12, erkeklerde 12-14 yaşlarında başlar; 21 yaşına kadar devam eder.

* Yard. Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Klasik psikoanalitik kuram ergenlik dönemindeki değişme ve gelişmelerin kişilik ve benlik sisteminde olumsuzluklar meydana getirdiği görüşündedir. Bu görüşe karşılık, geniş normal ergen gruplarıyla yapılan bazı araştırmalarda bu dönemde çok fazla karışıklığın olmadığı görülmüştür. Örneğin Offer ve Offer (1975)'in, 14-22 yaş grubu erkek ergenlerle yaptıkları bir araştırmada, deneklerin gelişimleri, düzenli, düzensiz ve kargaşalı olmak üzere üç gruba ayrılmış ve örneklemin sadece yüzde yirmi ikisinin, kargaşalı bir gelişme gösterdiği görülmüştür. Ancak; tartışmalı bir konu olmasına karşın, hızlı fizyolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel değişmeler yoğunluğu toplumlara ve kültürlere göre değişmekle birlikte, ergende gerilim yaratmaktadır.

Ergenin ana-babasına karşı başkaldırıları, kendini çocukluk bağlarından kurtarıp, benliğini bulma çabaları olarak nitelendirilebilir (Tan, 1970). Bu nedenle ergenler yetişkin otorite figürleri ile uzlaşmazlık halindedirler. Sorunun çoğu bu algı ve yaşatılardan doğmaktadır (Tan, 1986), Oskay (1982)'in yaptığı bir araştırmada ergenlik döneminde kız ve erkekler ile ana-babaları arasında değer yarguları yönünden bir uyumsuzluk olduğu belirlenmiştir.

ERGENDE BENLİK KAVRAMI VE KENDİNİ TANIMANIN ÖNEMİ

Kişilik ve benlik kavramları birbirlerine yakın olmakla birlikte özdeş kavramlar değildirler. Kişilik bireyi başkalarından ayıran bedensel, ruhsal ve toplumsal özelliklerinin dinamik bir bütünüdür. Benlik ise, bireyin bu özelliklerini nasıl gördüğüdür; Kişiliğin odak noktası ve öznel yanıdır. Benlik kavramı, bireyin kendi özellikleri ile ilgili algıları ve değerlendirmeleridir. (Hall, 1961). Benlik kavramı bir kimsenin kendine atfettiği özellikleri ve bunlara bağladığı değerleri içerir (Kuzgun, 1985).

Benlik kavramının alt boyutları hiyerarşik bir yapı oluştururlar. Fiziksel benlik kavramı: Bireyin fiziksel görünüşünü algılamasıdır. (Yakışıklı, çirkin gibi).

Duyusal benlik kavramı: Bireyin duyguları ile ilgili algılarıdır (Neşeli, öfkeli, korkak, cesur gibi).

Sosyal benlik kavramı: Bireyin sosyal ilişkileri ve başkaları tarafından nasıl algılandığı konusundaki bilinçliliğidir (Girişken, pasif).

Akademik benlik kavramı: Bireyin okuldaki derslerine ilişkin geliştirdiği algılardır (Dil, sosyal, matematik, fen gibi).

İdeal benlik ise, bireyin olmak istediği, özlemini duyduğu bir durumdur.

Sokrates'in "Kendini tanı" sözündeki tanımak, keşfimizi anlamaktan başka bir şey değildir. Ergenin kendi kişilik özelliklerinin bilinçine varması için, kendini tanıması gerekir. Kendini tanımayan birey; kendini oluşturamaz. Amaç

ve ideallerini gerçekçi biçimde tesbit edemez ve isabetli karar veremez. Ergenlerin kendilerini tanıyarak, kişiliklerinin güçlü ve zayıf yanlarını değerlendirmeleri bir gereksinimdir. Bu değerlendirmeler açık ve kesin olmayabilir. Ergenler kişilik özelliklerini olduğundan fazla veya az görebilir. Öğrencinin kendini daha iyi tanıması, kendisine uygun gerçekçi bir benlik kavramı geliştirmesi, sorunları konusunda bilinçlenerek, uygun seçimleri yapabilmesi için okullarda psikolojik danışma hizmetlerine gereklilik vardır. (M.E.B. 1990). Ergenin kendini tanıyarak kabul etmesi, kendi ile barışık olduğu anlamına gelir. Ayrıca, bu tanıma, bedenini, yeteneklerini, duygularını, sosyal ilişkilerini eleştirmesi ve geliştirmesi tutumlarını da içerir. Kendini kabul etmemesi ise, aşağılık ve suçluluk duygusu yaratır. "Özünü (benlik) bilen sözünü de bilir" ifadesi bir gerçeği yansıtmaktadır. Benlik yeni yaşantıların benliğe özümlemesi ile hem değişime ve gelişime açık dinamik bir yapıyı, hem de kararlılık ve tutarlılığı içerir. Benlik kavramı ergenin uyum ve ruh sağlığında etkindir (Rosenberg, 1965).

ERGENDE BENLİK KAVRAMI GELİŞİ

2-3 yaşlarına kadar çocuk kendi varlığının bilincinde değildir. Çocukta "ben" ve "benden ayrı" kavramları gelişmemiştir. Önce bedensel varlığının bilincine ulaşır; sonra psikolojik özelliklerini algılar. Adı ile kendini başkalarından ayırır. "Ben", "beni", "bana", "benimki" kavramları oluştuktan sonra "biz", "insanlık" kavramları gelişerek benlik kavramı sınırlarını genişletir. Benlik çocuğun toplumsallaşma süreci içinde, çevredeki kişilerle etkileşimi ile biçimlenir. Bu biçimlenmede içe yansıtma (Internalisation) ve özdeşleşme (Identification) düzenlerinin önemli rolü vardır (Arseven, 1986).

Ergenin benlik kavramı, kökü çocukluk geçmişine dayanan, içinde bulunduğu anı ve gelecekteki tepkilerini etkileyen bir bütündür. Ergenlik çocuklukta somut algılarından, soyut ve karmaşık olanlara doğru basit bir ek süreç değil, daha karmaşık soyut bir tablonun içini tamamlamadır (Monmayer, 1977).

Ergenlik döneminde, benlik imajının nasıl geliştiği, basit betimlemelere indirgenemez. Bu dönemde, beden hem erkeklerde, hem kızlarda değişikliğe uğramakta, beden oranları yetişkinliğe doğru gitmektedir. Birincil ve ikincil cinsel özellikler de bu dönemde gelişir. Ergen hızlı büyüyen organlarına ve bedenine karşı eleştiricidir. Başkalarının kendi bedenine ilişkin yargılarına aşırı duyarlıdır. Organları arasındaki eşgüdümsüzlük benlik kavramında sarsıntı meydana getirir.

Ergen kendinde meydana gelen bedensel değişimleri özümlememiştir. Bedenin başkaları üzerindeki etkisini tasarlamak için, aynanın karşısında saatlerce kalarak, bedenini inceleyebilir. Beden gelişiminde normdan sapma benliği zedeleyebilir. Kısa ve uzun boylu olmasını, yüzündeki küçük kusurları ve sivilcile-

ri abartır. Karşı cins tarafından beğenilmek, yetişkin niteliklerini kazanmak yaşıt gruplarının normlarına uymak için bedenine özen gösterir. Ergenlik dönemine erken veya geç girmek "ben normal değilmiyim" düşüncesi yaratarak benlik kavramını tehdit eder. Ergenin cinsiyetine uygun bir benlik kavramı geliştirmesi önemlidir (Marie, 1980). Bedensel kusurları olan bazı öğrencilerin akademik öğrenmeye eğilimleri yaşıtlarından biraz daha yüksek olmaktadır. Bu öğrenciler oyunlarda, sporda ve benzeri etkinliklerde başarı gösteremediklerinden, benliklerini korumak için kendilerini akademik çalışmalara vermektedirler.

Ergen 20 yaşına kadar olan dönemde kendi hakkındaki tutum ve görüşlerini değiştirmektedir. Bu dönemdeki kişi, kendini betimlerken fiziksel özelliklerinden çok psikolojik özelliklerinden söz etmeye başlar (Damon ve Hart, 1982). Ergen yeteneklerini inceleyerek kendini zeki veya yeteneksiz biri olarak görebilir. Hızlı gelişimi yüzünden uğradığı ve kendini daha önce yeterli gördüğü birçok iş'te yetersiz görmesi, akademik benliğinde sarsıntı yaratır (Başaran, 1980). Yetenek ile başarı arasındaki ilişki % 30 düzeyindedir. Başarının % 70'i başka faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu faktörlerin içinde benlik kavramının özel bir önemi vardır (Kepçeoğlu, 1985). Bu görüşü destekleyen Mahita (1968)'nin yaptığı araştırmada bir grup lise öğrencisine zeka testi uygulanarak, yüksek puan alanlardan oluşan seçkin bir grup oluşturmuştur. Bu gruba başarı testi uygulanarak, aldıkları puanlara göre öğrenciler başarılı ve başarısız olarak ikiye ayrılmıştır. Bu iki gruba da benlik kavramı ölçeği uygulanmıştır. Olumlu ve olumsuz yönleri betimlemede anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Başarılı olanların olumlu benlik kavramına, başarısız olanların ise, olumsuz benlik kavramına sahip oldukları görülmüştür (Garison, 1987).

Ergenlikte düşünenin içselleşmesi, ne düşündüğü üzerinde düşünmek, kendi üzerinde düşünmek, benlik kavramına bağlıdır. Kendi üzerindeki bilinçliliği başkaları tarafından anlaşılmasını kolaylaştırır (Şemin, 1980). İçgörü kazanmış kişilerde benlik kontrolü, içgöre kazanmamış kişilerde ise savunmacı davranışlar fazladır.

Ergen çocuktan farklı olarak antenleri dışa değil, kendine döndürmüştür. Nasıl bir kişi olduğu, ne olmak istediği konusunda derin düşüncelere dalar. Adı, duyguları ve çeşitli özelliklerine karşı eleştiricidir. Adı benliği tarafından özümlemediğinde, değiştirmek ister. adının cinsiyetine uygun olması gerekir. Duyguları, düşünceleri ve hayalleri derindir. Ergen kendini olduğundan çok farklı ve üstün olarak algılasa benlik şişmesine neden olur. Kendini olduğundan az olarak algılaması ise, benlik yetersizliğidir. Çocukta oda bir cezalandırma yeri olarak görüldüğü halde ergende bir sığınak olarak görülür (Yörükoğlu 1985). Giysiler benliğin simgesi, giyim mağazalarının vitrinleri ilgi odağıdır. Başkaları uyarmadan saçını tarar ve tırnaklarını keser.

Ergen, başkalarının kendisi hakkındaki olumlu ve olumsuz algılarını içselleştirir ve başkaları tarafından nasıl algılandığı konusunda duyarlıdır. Coley'in Ayna Benlik (Looking Glass Self) kuramına göre, birey doğrudan doğruya kendisini kavrayamaz; bunu başkaları ile etkileşimi sağlar. Bedenini görmesi için nasıl ki aynaya gereksinme varsa, kişiliğini görmesi için de başkalarına gereksinme vardır. Bu aynayı temsil eden başkaları kusursuz olmamakla birlikte, hakkımızdaki düşüncelerinden geniş ölçüde etkileniriz (Evrin, 1972). Bu başkaları benlik ve kişilikte derin izler bırakan, ana-baba ve öğretmenler olursa ayna benlik kuramının önemi daha iyi anlaşılır. Şerif (1936)'de benliğe toplumsal açıdan yaklaşarak, benliği, çocuğun ailesi, öğretmenleri ve arkadaşlarının tükenmez etkileri sonucunda oluşan sosyal değer sistemi olarak görmektedir. Çocuk kendisinin önemli başkaları tarafından değerli olarak algılandığını hissederse kendine değer verir. Böylelikle çocukta benlik kavramı, yansıyan değer verme süreci olarak oluşur.

Ergen, beğendiği kimseleri taklit ederek ideal benliğini kurar. İdeal benliğine uygun olarak başkalarını kendine hayran bırakmak ister. Kafasında yarattığı ideal benliğine gelişim düzeyi nedeni ile ulaşamadığından karamsarlık içine girer. Odasını düzenleyemezken, dünyanın düzeninden söz edebilir.

ANA-BABA TUTUMLARININ ERGENİN BENLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Ana-baba tutumlarının çocukluktan itibaren ergenin benlik gelişimi üzerinde önemli bir etkileri vardır. Bu etkilerin olumlu yönde olabilmesi, ana-babaların, ergenlik döneminin gelişim özellikleri ve gereksinimleri konusunda bilinçli olmalarına, davranışları ile model niteliği taşımalarına ve çocukları ile sevgiye dayalı bir iletişim kurmalarına bağlıdır.

Ergenin kişiliğini ve benliğini tümünden değerlendiren yergiler kadar, övgüler de sakıncalıdır. Ergenin atılımları, başarıları, duyguları betimleyici bir onayla desteklenmelidir. Kişiliği değerlendirme ve yargılama yerine, yapılan işlerin övülmesi yararlı olur (Ginnott, 1979).

Ergenin, kendisi ve başkaları tarafından ilk algılanan yönleri bedenleridir. Beden kişiliğin ve benliğin bir boyutudur. Bu nedenle ergenler bedenleri ile ilgili olarak ana-babaları ve yakın çevreleri tarafından söylenen olumlu ve olumsuz sıfatlara karşı çok duyarlıdırlar. Yetişkin yaşama girmekte olan ergene, çocuk muamelesi yapılması, "sen bir çocuksun, aklın çalışmaz" gibi hitaplar ki onların özgüven duygularında yetersizlik, isyan ve huysuzluk veya herşeyi kabul etme pasifliği doğurabilir.

Ergen bağımsız ve özgür olma ihtiyacıdadır. Sorumlulukla birlikte özümleyebildiği kadar özgürlük verilerek, birey olma ve bağımsızlık çabaları ana-baba-

sı tarafından desteklenmelidir. Sorumluluğa dayalı bağımsızlık, benlik saygısının dış göstergesidir. Evet efendimci tipler yerine, kişilik sahibi, değerleri ve ilkeleri olan bireyler yetiştirme tercih edilmelidir.

Türk aile yapısındaki babaya otorite figürü olarak, korkulan biri olarak bakılması, ergenle baba arasındaki düşünsel ve duygusal iletişimi engellemektedir. Ergenin düşüncelerini söyleyememesi, uygulayamaması, kendi kararlarını kendisinin verememesi benlik gelişimini olumsuz yönde etkiler. Hem ergenin kendi sorunlarını, kendisinin çözmesini istemek, hem de hiçbir gereksinmesinin kendi tarafından karşılanmasına izin vermemek gibi ana-babadan gelen çifte mesajlar ergende gerilim ve karmaşa yaratır. Ana-babanın sürekli engelleyici tutumları yüzünden ergende "Nasil olsa başaramıyorum, o halde neden çaba gösteriyim" düşüncesinin egemen olmasına neden olabilir.

Ergen ana-babasının kendisi hakkında oluşturduğu imajdan etkilenir. Kendisi hakkındaki oluşturulan olumlu betimlemeleri çeşitli rollerde dener. Başarısızlık durumunda, eleştiri kişiliğe yönelik değil, yapılan etkinlikle sınırlı kalmalıdır. Başarısızlığın nedenleri incelenmelidir.

Ana-babaların, her ergenin kendine özgü bir gelişim ihtiyacı ve çizgisi olduğunu kabul etmeleri gerekir. Ergeni başarı ve başarısızlık durumunda başkaları ile veya kardeşleri ile mukayese etmek, kıskançlık duygusuna neden olabilir. Bu da ergenin benliğinin zedelenmesine neden olur.

Kuzgun (1972) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı bir araştırmada, demokratik ana-babaların çocuklarının benlik saygılarının, ilgisiz ve otoriter ana-babaların çocuklarına göre, daha yüksek düzeyde olduğunu belirlemiştir. Baskıcı ve otoriter tutumların, özellikle ergene dayak atmak gibi benliği zedeleyici tutumların çağdaş eğitimde yeri yoktur.

ÖĞRETMEN TUTUMLARININ ERGENİN BENLİK KAVRAMI ÜZERİNE ETKİLERİ

Öğretmen, öğrencileri için, sadece bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda ergenin ideal benliğinin gelişmesinde bir model niteliğindedir. Bu nedenle modern iletişim araçları bile, sınıfta öğretmenin yerini alamaz. Öğretmen ile öğrenci arasındaki iletişim ve etkileşim çok yönlüdür. Bilindiği gibi ortaokul ve liselerde öğrenciler, ilkokuldan farklı olarak, her ders için ayrı ayrı öğretmenlerle iletişime ve etkileşime girmektedirler. Her öğrenci, farklı öğretmenlerden tıpkı bir bal arısı gibi, farklı bilgileri, değerleri, tutumları ve davranışları kendi iç dünyasında bütnleştirerek kendine özgü benlik kavramını oluşturur.

Öğretmenlerin kişilik ve benlik nitelikleri öğrencilerine yansımaktadır. Bu yansımanın olumlu olabilmesi için, öğretmenlerin olumlu niteliklere sahip olması gerekir. Kişilik sorunlarını çözümlemiş, kendisi ve mesleği ile bağdaşım halinde

olan, duygularının farkında, içgörülü, dengeli, hoşgörülü, tutarlı, neşeli, dürüst, içten iletişim becerisine sahip, sempatik, öğrencilerini seven ve değer veren öğretmenler, öğrencilerinin olumlu bir benlik kavramı geliştirmesine katkıda bulunurlar. Öğrencileri ile iyi ilişki ve iletişim kurabilen, öğrencilerin benlik ve kişilik özelliklerine saygılı, öğrencilerini tanıyan, sınıfta olumlu bir duygusal hava yaratan öğretmenler, öğrencilerinin başarılarını artırır.

Öğrencilerini her yönü ile tanıyan ve onların kendilerini tanımalarına katkı getiren, ergenlik döneminin sorunlarını ve ihtiyaçlarını bilen, öğrencinin bilgiyi ezberlemek yerine özümlemesini, işlevselleştirilmesini sağlayan öğretim yöntemleri uygulayan, öğrencilerinin kişilik, ilgi ve yeteneklerini dikkate alan, öğrencilerin bilimsel düşünme ve sentez yapma alışkanlıklarını pekiştiren öğretmenler, öğrencilerinin sağlıklı bir benlik kavramı geliştirmelerine neden olurlar. Çalışma, benliği gerçekleştirmede bir araç olduğundan, öğretmenler öğrencilerin çalışmayı bir gelişme olarak algılamalarına yardımcı olmaktadır. Çalışmalar öğrencinin benliğine uymadığı zaman iki zararlı sonuçla karşılaşılabilir. Öğrenci ya verilen görevi başaramadığı için kendini aşağılar, ya da benliğini korumak için çalışmanın değerini küçültür. Öğretmenler, öğrencilerinin çalışmalarını benlik kavramlarına özümlemelerinde yardımcı olmalıdırlar (Şemin, 1978). Mesleğinde yetersiz, öğrencilerinde başarısızlık duygusu yaratan, sınavlarda zor sorular soran, notla tehdit eden, alaycı, dayakçı, tutarsız, öğrenciler arasında çeşitli özelliklerine göre ayırım yapan öğretmenler, öğrencilerinin benlik gelişimini, uyumunu ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkilerler. Öğretmen davranışlarını, otoriter, demokratik ve umursamaz olarak üç grupta toplamak mümkündür (Tezcan, 1985). Demokratik davranışlara sahip öğretmenler öğrencilerin benlik gelişimine, otoriter ve umursamaz davranışlara sahip öğretmenlerden daha fazla katkıda bulunurlar.

SONUÇ

Ergenlik, çocuklukla yetişkinlik arasında hızlı bedensel, ruhsal ve toplumsal değişimlerin olduğu bir yaş dönemidir. Bu değişimler ergenin benlik kavramını ve kişiliğini etkilemektedir. Ana-baba ve öğretmenler ergen için model niteliğindedir. Bu nedenle modellerin olumlu tutumları, ergenlerin benlik gelişimini olumlu yönde, olumsuz tutumları ise olumsuz yönde etkiler.

KAYNAKLAR

1. ARSEVEN, D. Ali: Benlik Tasarımı, Gelişimi ve Okul Başarısıyla İlişkisi. Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 1986: Sayı: 1, s. 17, 18.
2. BAŞARAN, Ethem, İbrahim: Eğitim Psikolojisi. Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri. Ankara: 1980, s. 136.

3. DAMON, W. Hart D.: Development of Self-Understanding From Infancy Through Adolescence Child Development. 1982, 53, s. 841-844.
4. EVRİM, Şemin: Şahsiyet Alanında Psikososyal Bir Kavram Olarak Rol Sorununa Giriş. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul: 1972, s. 4-5.
5. GİNNOT, G. Haim: Siz ve Gençler. Çevirenler: Çağlayan ŞENÖZ-Nilüfer AKİF, İstanbul: 1979, s. 74-75.
6. GARRISON, C. Karl, Jr. GARRISON, C. Karl: Benlik Geliimi, Özet Çeviri: Uğur ÖNER, Ergenlik Psikolojisi. Hacettepe Taş Kitaplık LTD. ŞTİ. Ankara: 1987, s. 306.
7. HALL, Calvins, GORDNER, Lindsey: Teories of Personelity, New York, John Wiley and Sons Inc., 1961, s. 540.
8. KUZGUN, Yıldız: Ana-baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara: 1972.
9. KUZGUN, Yıldız: Psikolojide İnsancı Yaklaşım. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. Cilt: 18, Sayı: 1-2, 1985, s. 5-6.
10. KEPÇEOĞLU, Muharrem: Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Ankara: 1985, s. 147-1.
11. MONTAMAJOR, R. Eisen M.: The Development of self conceptions from childhood to Adolescence. Developmental Psychology, 1977, 13, s. 314-319.
12. MARIE, Anne, ROCHEBLAVE Spenle: Ergenlik Psikolojisi. Ergen ve Dünyası. Çeviren: Bekir ONUR, Ankara: 1980, s. 27-28.
13. OSKAY, Güler: Değer Yargıları Yönünden Ana-baba Ergen Çatışması. Psikoloji Dergisi. 11. Ulusal Psikoloji Kongresi Özel Sayısı: Cilt: 4, Sayı: 14-15, Haziran, Eylül 1982, s. 45-50.
14. OFFER, D. OFFER, J.B.: From Teenage to Young. Basic Books, New York, 1975.
15. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI: Ölçme ve Değerlendirme Sistemi Geliştirme Çalışmaları 1. Ölçme ve Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: 1990, s. 27.
16. ROSENBERG, M.: Society and The Adolescent Self Image. Princeton University Press. Princeton, N.J. 1965.
17. ŞEMİN, UĞUREL Refia: Ruh Sağlığı, İstanbul, 1979, s. 51.
18. ŞEMİN, UĞUREL Refia: Gençlik Psikolojisi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980, s. 109-110.
19. SHERIF, M.: Psychology of Social Norms, New York, Harpers 1936, s. 179.

20. TAN, Hasan: Akademik Psikolojide Ego veya Benlik (Self) Kavramı. Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi: 1970, s. 12.
21. TAN, Hasan: Psikolojik Yardım İlişkileri Danışma ve Psikoterapi. Devlet Kitapları, İstanbul: 1986, s. 94.
22. TEZCAN, Mahmut: Eğitimcilerin Gençlere İlişkin Olumlu ve Olumsuz Tutumları. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 1-2, 1985, s. 113.
23. YÖRÜKOĞLU, Atalay: Gençlik Çağı. Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara: 1986, s. 91-92.